

YU ISSN 0350-185x
UDK 808

ИНСТИТУТ ЗА СРПСКОХРВАТСКИ ЈЕЗИК

ЈУЖНОСЛОВЕНСКИ ФИЛОЛОГ

XLIII

Уређивачки одбор:

*др Тајјана Бајић-Симић, др Даринка Горјан-Премк, др Ирена Гришкај, др Милка
Ивић, др Павле Ивић, др Радослав Кайичић, Блаже Конески, др Тине Лојар,
др Александар Младеновић, др Асим Пецо, др Мишар Пешикан, др Живојин
Ситанојчић, др Драго Ђујић*

Главни уредник:
МИЛКА ИВИЋ

БЕОГРАД
1987

ДИЈАЛЕКТОЛОШКА СВЕДОЧАНСТВА ШТОКАВСКЕ ИСТОРИЈСКЕ ОНОМАСТИКЕ*

1.

Иако ћирилски средњовековни споменици са штокавског простора садрже важна дијалектолошка сведочанства, нарочито за хронологију појава битних за дијалекатске односе, њихови подаци су ипак врло непотпуни и недовољно одређени. Њихова је индикативност, у ствари, у изразитој несразмери са великим обимом очуваног рукописног наслеђа. На индикативност негативно утиче не само недатираност и нелоцираност споменика и неизвесно порекло њихових писара, него и традиционална ортографска и језичка норма. Отуда се у огромном споменичком наслеђу српске редакције само изретка може уочити податак битан за историју и историјску дијалектологију српскохрватског језика. Стари писари су често имали врло високу не само писарску него и филолошку културу. Они су веома добро познавали традиционалну структуру старословенског језика и пажљиво примењивали њене елементе, у редакцијској модификацији.

Чак и у XIV веку налазимо српска јеванђеља у којима се са високим степеном тачности пише јери. Такође се врло тачно пишу јат и јаки полугласник, и после времена кад су се заиста изговарали као посебни гласови. Треба дуго трагати по појединим рукописима док се открије нпр. да је писар био екавац, или да се у његовом говору јаки полугласник био изјаснио у *a*. Од овога битно одступају босански старословенски рукописи, у којима на лик речи јако утиче говорна база, док у српској држави, све до њеног краја, језичка норма готово потпуно спречава такав утицај кад су у питању старословенски текстови.

У сваком случају, карактер ћирилских извора чини да у њима налазимо врло мало одређенијих геоллингвистичких података, који би нам конкретније указали на односе дијалеката и њихове границе.

---

* Реферат припремљен за X међународни конгрес слависта (Софија, 1988).

2.

Знатно веће могућности за геолингвистичка проучавања пружају нам турски катастарски пописи (тзв. дефтери или тефтери). То су споменици писани на турском језику, брзописном арабицом, али највећи део свог простора троше на записивање наших имена, географских и личних. За читаву територију од Црногорског и Макарског приморја па до дубоко у Мађарску имамо сачуване пописе свих села и одраслих мушких становника (местимично и удовица) — негде из XV, негде из XVI века, а негде и из једног и из другог.

На жалост, записи фонетске структуре наших имена у турским пописима врло су непрецизни, делом због самог система арабице као писма, а делом и због брзописне праксе турских писара; и у њима има понегде извесног традиционализма и схематизма у записивању имена (нпр. ДУМУТРУ, Р(е)ТРУ за *Дмишар*, *Петар*). Нарочито су оскудна сведочанства о вокализму; нпр. о рефлексима јата засад нису утврђена никаква поуздана сведочанства турских пописа, па ликови које налазимо у издањима споменика представљају хипотезе приређивача, а не сведочење извора.

Ипак се велики број записаних имена чита довољно сигурно да се може пратити ономастичка регионализација — у инвентару и фреквенцији имена и основа. Ово су најважнија, иако посредна, дијалектолошка сведочанства турских пописа. Наиме, изразитији ономастички контрасти, испољени сноповима ономастичких изоглоса, по свој прилици су били праћени и дијалекатским диференцирањем. На пример, дуж данашње границе зетско-јужносанџачког дијалекатског појаса, и према источно-херцеговачком и према косовско-ресавском дијалекту, у XV—XVI в. идентификују се изразити снопови ономастичких изоглоса. Они вероватно указују да је већ тада постојала дијалекатска граница аналогна данашњој, иако није морала бити тако изразита као у наше доба (уп. Ономатолошки прилози V, стр. 164—175).

Исто тако несумњиво указују на некадашње границе славонског дијалекта и новоштокавских типова ономастички контрасти засведочени у пописима Сремског и Пожешког санџака из друге половине XVI века (в. ЈОК VI, мој реферат). На западу Срема данашња дијалекатска граница заправо се тачно поклапа са границом из XVI века (засведоченом ономастичким контрастима), док је у Славонији, источније од Папука, било и каснијег померања границе, у ствари ширења новоштокавске зоне условљеног Војном крајином.

3.

Турски пописи дају и неке директне податке битне за историјску дијалектологију. Можемо, најпре, према њима пратити хронологију

неких појава, развој у односу на стање засведочено у српским повељама, а онда и неке просторне односе. На пример, може се узети као типично:

око 1340: *Влкослав, Влкослаљић*
 1455: *Влкослав, Влкосаљић*
 1485: *Вукосав, Вукосаљић*

Иако се и 1455. г. јављају изретка примери промене *л* у *у*, опште је правило чување *л*, што значи да је ова промена била у извесној ретардацији у односу на западније штокавске крајеве. Тридесет година касније већ је изразита превласт типа *Вукосав*.

Грађа турских пописа омогућава нам да уочимо неке изразито штокавске појаве и на терену где их не бисмо очекивали према данашњим дијалекатским границама. Тако промену *-л* у *-о* и полугласника у *а* налазимо и знатно даље ка југоистоку од данашње границе косовско-ресавског и призренско-јужноморавског дијалекта (в. о томе опширније у мом раду у Ономат. прилозима VII).

Попис Херцеговине из 1477. г., који је објавио А. Аличић, затим попис Босне из 1489. г., који припрема за штампу Е. Ковачевић, као и попис санџака Клис из 1574. г., који припрема Ф. Спахо (аутори су ми предусретљиво омогућили увид у њихове рукописе) откривају изоглосу типа *Ђурађ* и типа *Јурај* или (у попису Босне) *Ђурај*. У херцеговачком попису у околини Мостара и Коњица, као и западно од Неретве, влада тип *Јурај*, са чим је у складу и *Прејрајани* за данашње Приграђани сев. од Мостара; а ка истоку, почев од Благаја и Невесиња, имамо само *Ђурађ*. У босанском попису лик *Ђурај* налазимо око Раме и њеног ушћа у Неретву, као и у долини Босне и западно од ње, док је источно од Сарајева и Олова *Ђурађ*. У попису Клишког санџака широм пописане области влада тип *Јурај*, али понегде срећемо и *Ђур-*, вероватно као резултат сеоба.

4.

Графија турских пописа омогућује и поуздано разликовање група *ши* и *шћ*, које доста често налазимо у топонимији (именима села и ненастањених земљишта, тзв. мезра). Оба рефлекса налазимо на простору Пожешког санџака 1579. г. (датацију преузима од загребачког историчара Ненада Моачанина). Идући од истока ка западу, у попису налазимо рефлексе *шћ* (одн. *жћ*):

у нахији Чепин, зап. од Осијека: *İşqançı* (запис наводим у транслитерацији) = *Лешћанци* или *Лишћанци*;

у нахији Валпово, у Подравини између Валпова и Доњег Михолца: несигурно *kužqançə* (где би могло бити *жћ*) и поуздано *řqanə* = *Пешћана*, *Пишћана* или сл., али и *paštuə* (можда данашње *Белишће*);

у нахији Горјан, сев. од Бакова: *vwdwršqə*, што можемо прочитати као *Удворишће*, али и *brštançə* (Горња и Доња), што треба читати као *Бришћаница* или *Брешишћаница*;

у нахији Крстошије, јужно од Д. Михољца: *dyrŕqançə* = *Дрићаница* или сл.;

у нахији Свилна, између Славонског Брода и Нашица, сев. од Дил-планине: *dwbrwŕwŕqə*, и сад *Доброшоће*;

у нахији Ораховица, северозап. од Нашица: *brŕqanwaç*, *qwrnə rŕqanp*, али: *hraŕtançə*, чему треба додати да и прва два имена данас (на топогр. секцији) налазимо са штакавским рефлексом: *Брешћановци*, Г. и Д. *Пишићана*.

Тиме су наведени сви уочени примери са *шћ*, док рефлекса *шић*, поред наведених случајева, налазимо и још, у пределима који са запада, југа и југоистока уоквирују зону у којој се потврђује *шћ*. Тако на крајњем северозападу Пожешког санцака, у нахији Брезовица (ист. од Вировитице) налазимо *Гаћишиће* (и сад тако на секцији), *Слобошићина*; ово друго име потврђује се и у суседној нахији Свети Миклош (сев. од Папука). Јужније, у нахији Орљавска (између Папука, Псуња и Пожеге) налазимо опет *Слобошићина* (и сад тако), *Сиришиће* или сл., *Тривошиће*, *Пољовишиће*. У суседној нахији Пожега понавља се *Слобошићина*, а даљи су примери *Трешћановци* (и сад тако) и *дукwŕtə* (можда *Дјаковишиће*, судећи по другом имену истог места, које се јасно чита као „Дјаковић” или „Дјаковик”). Даље ка истоку, у нахијама Брод (Славонски), Врховине и Брезна налазимо *brŕtan* (Горњи и Доњи), *brŕtanpçə*, *prbvyŕwçə*, а северније ка Нашицама, негде у нахији Подлужје, имамо *wwŕtarwçə* (*Вошћаровце* или сл.). Источније од Слав. Брода, дуж Саве, била је нахија Равна, и у њој *Лешћје* или *Лишићје*.

Са нахијом Равна додиривао се Сремски санцак, тј. његова нахија Посавје, у којој, по попису из 1566/7. г., налазимо *Шишићар* (код Жупање, и сад тако), *Градишиће* (и сад тако), *Недељшиће*, *Субошишиће*. Северније од ове била је нахија Иванкова (околина Винковаца), у којој налазимо *Млинишиће*, *Дворишиће*, *Бановишићца* и нејасно *rwŕdywnə* или *rwŕdywnə*. Ни даље ка истоку, у осталим сремским нахијама, не налазимо замену *шћ*, него само *шић*.

Уопштавајући ове податке, можемо рећи да је *шћ* било карактеристично за подравски део славонског дијалекта, с тим што је продор или дијаспора ове појаве засведочена у пределу Дил-горе (*Доброшоће*, у посавском делу Славоније). Група *шић* била је својствена посавском делу славонског дијалекта, а исто тако крајњем западном подручју Пожешког санцака (и у Подравини и јужније), где се у новије доба констатује новоцртачки дијалекат и концентрација српског становништва.

5.

У два заједно објављена збирна пописа Зворничког санцака (Сарајево 1986, А. Ханџић), из 1519. и 1533. године, налазимо (и на босанској страни Дрине) низ топонима са групом *шић*: *Пећишића*, *Јежешићца*, *Дворишиће*, *Црквешће* (нахија Шубин); *Трешћеница* (Драметин); *Граховишиће* (Гостиљ,

ј. од Тузле); *Дворшиње*, *Кљештевина* (Горња Тузла); *Пазарлу Селиште*, (Висори); *Ситражшиње* (Јасеница); *Дубарешница* (Смолућа); *Гушиње* (Сапна); *Чешћиковиште*, *Грм Селиште* (Бијељина); *Ненавиште* (истоимена нахија). — Са *шћ* имамо само два примера: структурално нејасно *Вишћа* 1519. г., али *Вихћа* 1533. г. (сад *Вишћа*), у нахији Драметин, и један ојконим у нахији Шубин, чији су записи на снимцима доста нејасни, а А. Ханџић их је прочитао као *Лишћан* и *Лисћан* и идентификовао са данашњим местом *Лијешће* на Дрини. Ово друго би, ако је тачно прочитано и идентификовано, био аутентични шћакавизам.

Шћакавизама, разуме се, нема у србијанском делу Зворничког санџака. Штампарске или техничке омашке су ликови „Шимечиште” и „Симечиште” (касније *Симишиште* у Поибарју, код Лепосавића), јер се на снимцима разазнаје да је завршетак *-шије*, а не *-шће*. Исто тако је омашка име нахије „Гошћаница” уместо исправног *Гошћаница*; Павле Ивић ми је указао на аналогију са *Гошћаницом* у Поибарју, и провера је показала да заиста овамо треба сместити ту нахију, а не у србијанском Подрињу како је претпостављено у издању.

Ни у летимичном прегледу поменутог Ковачевићевог рукописа пописа Босне из 1489. године нисам уочио шћакавизме, а штакавских ликова има, не само у источној Босни него и у порећу реке Босне, нпр. *Мошћаница* (сад *Мошћаница*) јужно од Зенице, *Дашћанска* у нах. Високо, *Шћиши* у нахији Дубровник (ист. од Високог), *Вошћиша* (сад *Вошћиша*) код Сарајева и др. Ни у рукопису пописа Клишког санџака Фехима Спахе нисам запазио шћакавизме, а штакавских облика има велики број; нпр. у нахији Хлевне (Ливно) *Лишћани*; у нахији Сибњ *Мушћиште*, *Забришћан*, *Хрушћане*; у нахији Дидмо *Бановац Кушћиште*; у нахији Врхрика (сад Врлика) *Ушћиште*; у нахији Петрова Гора *Пакошћани*, *Бришћанова*, *Бобовиште*, *Миришће*; у нахији Косова *Селиште*; сличних примера има и из околине Гламоча, Грахова, Обровца и др.

6.

Изложени подаци довољни су само за отварање питања, а не и за његову обраду. Најбитније је у њима да у XV веку налазимо *шиј* и тамо где бисмо по данашњем стању очекивали *шћ* — у долини реке Босне; другим речима, идентификује се као старије *Вошћиша*, *Мошћаница*, а као новије *Вошћиша*, *Мошћаница*. Питање је онда: којим путем је дошло до ове смене? — Тражећи одговор, треба разматрати две могућности.

Прва је: ширење рефлекса *шћ* из неких других, засад неидентификованих изворишта. Ако је, стицајем историјских и дијалекатских околности, негде дошло до тога да се *шиј* и *шћ* схвате симболно, као обележја верске припадности, могло је с тиме доћи и до знатног мењања првобитних ареала *шиј* и *шћ*, зависно од верске припадности живља. У сваком случају, данас имамо примера да се суседна српска и муслиманска села доследно разликују по употреби *шиј* или *шћ*.

Друга је могућност фонетски развој, ако претпоставимо да се иза записаног *шић* у турским пописима крио умекшани изговор, типа *št'*, које ће се тек касније, можда паралелно с новим јотовањем, изјаснити у *шћ*. При овоме треба имати у виду да се у турским пописима из XV и XVI века још не одражава ново јотовање, него се записују ликови типа *Подѣрадје*, *Заблаије*, *Поджејје*, па би се могао претпоставити паралелизам или бар хронолошка блискост процеса *Zablat'je* → *Заблаће* и *Moš't'a-nica* → *Мошћаница*.

Пре одговора на ова питања треба не само подробно претрести грађу из пописа 1489. године, него је допунити паралелним подацима босанских пописа из XVI века. Тако ће се подаци које имамо проширити и хронолошки, те ћемо моћи одређено рећи је ли севернославонски шћакавизам (о коме смо говорили горе) старији од централнобосанског, и територијално, будући да попис из 1489. године (за разлику од каснијих пописа) досеже на запад само до Травника, а на север само до Маглаја.

Али већ и ово што је речено свакако сведочи да штокавска историјска ономастика из турских докумената представља важан извор података за историјску дијалектологију.

Београд

Мишар Пешикан

Резюме

Мишар Пешикан

ДИАЛЕКТОЛОГИЧЕСКИЕ СВИДЕТЕЛЬСТВА ШТОКАВСКОЙ ИСТОРИЧЕСКОЙ ОНОМАСТИКИ

Самые богатые источники исторического ономастического материала на территории штокавского диалекта представляют собой турецкие переписи (кадастри) из XV—XVI вв. Они содержат прямые и косвенные свидетельства о диалектных явлениях и соотношениях. Прямые свидетельства, в свою очередь, могут быть:

хронологические, напр. в бассейне Белого Дрима: в 1455 году *Влоклав*, но в 1485 году *Вукосав*;

территориальные, напр. в Герцеговине в 1477 году: к востоку от реки Неретвы *Ђуџаћ*, а к западу от нее *Ђурај*.

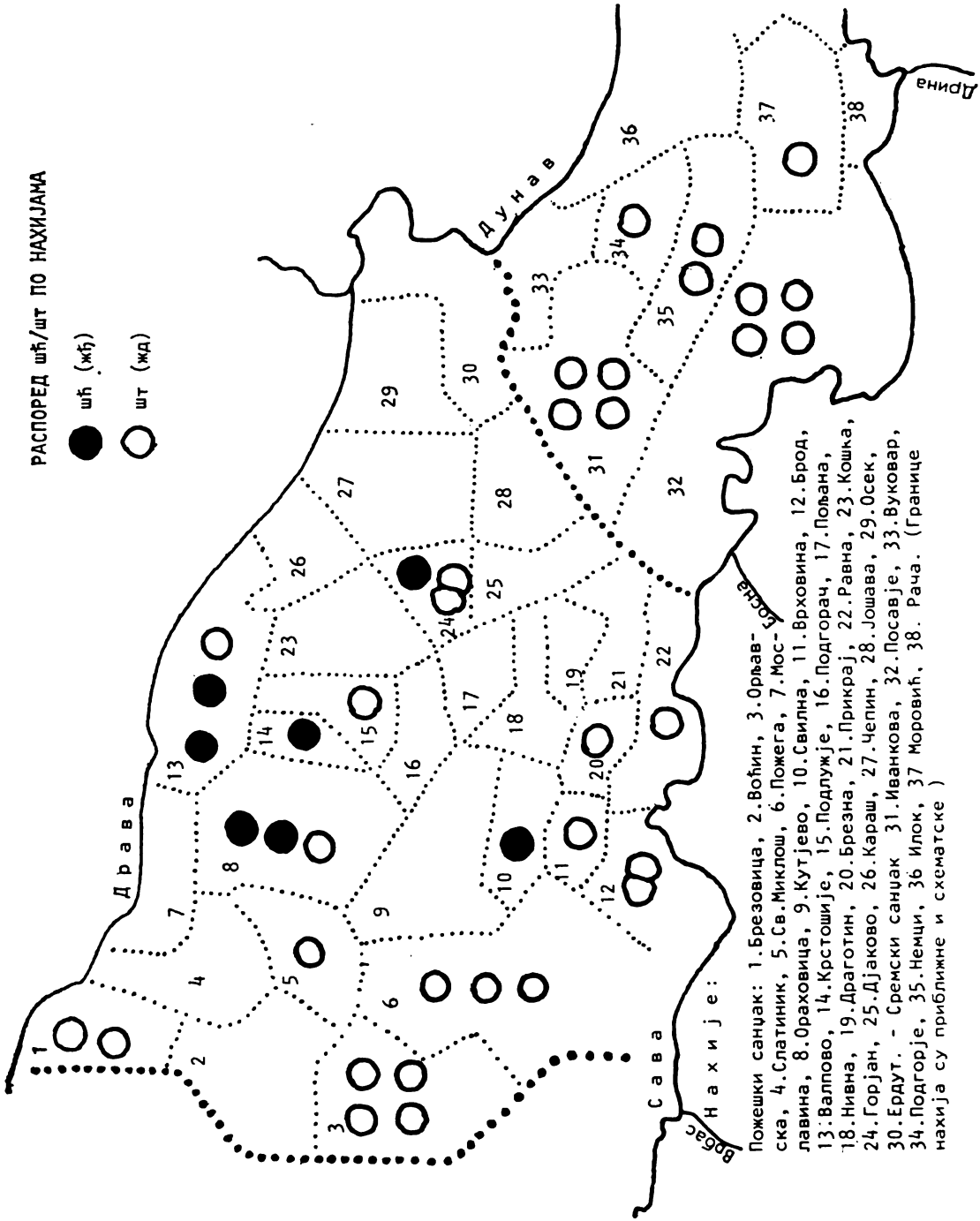
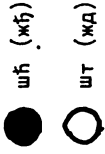
Косвенные свидетельства заключаются в том, что ономастические изоглосные области (которые прямым образом документированы в кадастрах) по всей вероятности указывают и на диалектное членение

еще во время переписей. Например, современная граница зетского и герцеговинского диалектов хорошо засвидетельствована еще в XV—XVI вв. пучком ономастических изоглосс, подтвержденных в антропонимии турецких переписей.

Особое внимание автор уделяет изоглоссе *шй̄/шћ* (*Дворшй̄ше* : *Дворшће*). Здесь проявляется загадочное расхождение современных диалектных соотношений и данных, содержащихся в турецких кадастрах.

РАСПОРЕД шћ/шт ПО НАХИЈАМА

Пожешки санџак: 1. Брезовица, 2. Воћин, 3. Орљавска, 4. Слатиник, 5. Св. Миклош, 6. Пожега, 7. Мославина, 8. Ораховица, 9. Кутјево, 10. Свилна, 11. Врховина, 12. Брод, 13. Валово, 14. Крстошије, 15. Подлужје, 16. Подгорац, 17. Пољана, 18. Нивна, 19. Драготин, 20. Брезна, 21. Прикрај, 22. Равна, 23. Кошка, 24. Горјан, 25. Дјаково, 26. Караш, 27. Челин, 28. Јошава, 29. Осек, 30. Ердут. - Сремски санџак 31. Иванкова, 32. Посавје, 33. Вуковар, 34. Подгорје, 35. Немци, 36. Илок, 37. Моровић, 38. Рача. (Границе нахија су приближне и схематске)